

**Întunecare, de Cezar Petrescu: univers emoțional în context istoric
(Darkness, by Cezar Petrescu: Emotional Universe in Historical Context)**

Sorin MIHAI

Școala Doctorală de Științe Umaniste
Universitatea „Ovidius” din Constanța

Abstract: *The literature inspired by the Great War is both a projection of the emotions experienced by the contemporaries of the historical event and a source of information for understanding the way in which this event was received by its contemporaries and by the generations to come. Literature itself finds a much wider audience than the historical document and thus comes to influence society's reporting of a fact of reality. Successful novels of the era, such as “Darkness” by Cezar Petrescu, have a great impact on the public precisely because they present ordinary emotions of readers who have experienced the war closely, as they tell the story of a generation. The growing interest of the cultural history in the analysis of literary productions inspired by a certain era is due to the complementary perspectives that literature offers, thus enhancing the historical interpretation and contributing significantly to the shaping of the emotional universe that defines that era. If initially the interest of historians was oriented towards the study of diaries, speeches, letters etc., as testimonies of those who lived in the heart of the historical events, studying the epic inspired by the Great War, becomes a way to test and complete the affective mechanisms that generated the paramount moments of human history.*

Keywords: *Great War; emotions; cultural history; war novels; war experience;*

Marele Război, așa cum mai este denumit Primul Război Mondial, a fost prima conflagrație mondială modernă. Denumirea de „război modern” a mai fost utilizată de către istorici și în legătură cu alte conflicte armate anterioare: Războiul Civil american sau Războiul Burilor, din coloniile britanice din Africa au demonstrat superioritatea unor noi tehnici de luptă și eficiența armelor moderne. Însă, prin anvergura sa, Marelui Război a produs schimbări fundamentale care s-au manifestat cu precădere în planul emoțional, influențând felul în care a fost privit de atunci încolo conceptul de război, declanșând transformări sociale care au marcat istoria secolului al XX-lea și care au reverberări până în zilele noastre.

Pentru a reconstitui universul emoțional care a schimbat lumea odată cu traversarea Marelui Război, sunt necesare instrumente care să permită o analiză detaliată. Din perspectiva istoriei culturale, a istoriei emoțiilor, tabloul afectiv al unui astfel de eveniment istoric este configurat de către experiențele particulare, subiective ale contemporanilor acestui eveniment,

încorporate într-un complicat puzzle al mărturiilor care prezintă „povestea” acelor vremuri. Cercetarea istoriei din această perspectivă apelează la instrumente denumite *ego-documents* (Fulbrook, Rublak 263), titlatură generică folosită inițial pentru autobiografii, jurnale, scrisori, declarații etc, adică acele mărturii care pot fi studiate ca experiențe personale ce devin modalitate de comunicare cu cei care au trăit istoria și care, prin conexiunile care se stabilesc între diferite relatări, permit analize comparative care direcționează concluzii sistemice. Ulterior, *ego-documents* și-au lărgit granițele către elemente vizuale, auditive și chiar audio-vizuale (Tinning, Lubinski 22). Însă tocmai această extindere a gamei de instrumente care să permită analizarea emoțiilor specifice unei anumite epoci istorice deschide, din punctul nostru de vedere, oportunități de integrare a reflectării acestor afecte și în literatura inspirată de evenimentul istoric. Dacă, prin definiție, literatura stă sub semnul subiectivității, scopul său este să producă și să transmită emoție, să creeze comunicare afectivă.

De ce nu ar fi, așadar, și literatura inspirată de Marele Război un prilej de cercetare a transformărilor survenite în universul emoțional? Considerăm că o punte între faptul istoric și produsele literare inspirate de acesta poate dezvălui afectele specifice unei generații, trăirile generate de evenimentele pe care le-a traversat un contingent și pe care le-a generat, la rândul său, influențând descendenții. O istorie a emoțiilor trebuie să aibă în vedere, dacă nu cumva ar fi obligatoriu să includă ca studiu, cel puțin producțiile literare epice prin care sunt redată întâmplări inspirate de epoca cuprinsă în analiză, căci împletirea emoțiilor în firul narativ reflectă imaginea receptării istoriei prin filtrul afectelor. Din punctul nostru de vedere, o astfel de miză este creată de romanul cezarpetrescian *Întunecare*, roman care surprinde emoții care aparțin unei generații întregi, prin prezentarea unei atmosfere belice și postbelice traumatizante, care și-a pus puternic amprenta asupra societății. Eroul său, Radu Comșa, devine emblematic pentru această generație, iar succesul romanului dovedește tocmai faptul că publicul a apreciat conturarea unui univers afectiv care oglindește realitatea vremurilor, care conferă generalizare trăirilor unei lumi marcate de traversarea celui mai cumplit război pe care îl cunoscuse omenirea până la acel moment. Vom prezenta numai câteva aspecte ale universului emoțiilor surprins în romanul lui Cezar Petrescu care, coroborate cu evenimentele istorice și cu interpretarea lor din punct de vedere al istoriei emoțiilor, oferă detalii care permit accesul către o înțelegere aprofundată a transformărilor survenite în societate odată cu traversarea timpurilor Marelui Război.

Emoții emblemă și emoții de nișă

A existat și va exista mult timp o concepție înrădăcinată în anumite comunități, mai ales în cele din zonele cu potențial crescut de conflict armat,

cu privire la trecerea tinerilor prin experiența vieții cazone. Situația politică de la începutul secolului al XX-lea crease o acumulare îngrijorătoare de tensiuni în zona Balcanilor. Într-un asemenea context, când Luminița Vardaru exclamă, cu privire la Mihai, că „Numai armata are să-l facă bărbat!” (Petrescu 43) iterează de fapt o concepție preluată din considerațiile colective, dezvăluind, prin modul de a gândi, o mentalitate care se crease ca urmare a experiențelor prin care trecuse relativ recent societatea românească. Serviciul militar era și mai este, conform opiniilor generale, modelator de caractere, un prag către maturizare, modalitatea de a atinge disciplina și seriozitatea devenirii ca „bărbat”. De aceea Mihai Vardaru va fi puternic influențat această abordare în discuție a posibilei sale prezențe pe front. Mai mult decât atât, el este tributari unei stări de spirit a vremurilor: serviciul militar devine o responsabilitate pentru generațiile care traversează perioade de criză ale comunității din care fac parte.

Văzută ca emancipare, ca dovadă a responsabilității, înrolarea crea obligații date de presiunea grupului social. O eventuală abstragere ar atrage după sine desconsiderarea celor din jur și îi provoacă individului procese de conștiință. Situația din România era similară celei din întreaga Europă. Analizând ce îi determină pe tinerii britanici contemporani cu Marele Război să se înroleze, Jessica Meyer evidențiază faptul că motivațiile lor sunt diverse, de la propriul interes, chiar și pecuniar, până la efuziunile atitudinii cavaleresti, loialitatea față de stat sau idealismul dat de o imagine romantică a războiului (Meyer). Disciplina cazonă, posibilitatea de a proba curajul, dar și teama de a nu fi considerat laș sunt tot atâția factori care stau la baza hotărârii de a participa la evenimentul armat care acaparase întreaga Europă. În România dinaintea Marelui Război, deși nu mai era instituită obligativitatea de a face armata, societatea înțelege importanța implicării în luptă și se manifestă cu un entuziasm care animă mase largi de voluntari. Mihai Vardaru este, asemenea celor din generația sa, fascinat de veștile venite de pe front, dornic să fie parte din istorie. Uniforma militară, cu rigoarea pe care o impune și cu admirația pe care le-o insuflă celor din jur, este pentru mezinul familiei și oportunitatea de a-și dovedi bărbăția. Cu această promisiune în gând se simte metamorfozat când o îmbracă pentru prima dată. Acest mod de a gândi îi înflăcăra pe cei mai mulți tineri ai Europei începutului de secol al XX-lea. Mihai Chiper observă faptul că, mai ales după înfrângerea Franței de către Germania, în 1871, europenii sunt marcați de „ideologia unui militarism agresiv” (Chiper 92), în care uniforma militară și conduita cazonă imprimă idealismul care se va plia pe ideologia naționalistă și progresivă. Iar această ideologie alimentează pornirile revanșarde, belicoase, xenofobe, creând o stare de spirit a unei sfere din societate care devine dispusă la violență.

Concepțiile unei generații de tineri sunt modelate, pe de o parte, de mentalitatea familiei: modelele apropiate – unchiul lui Mihai Vardaru este

colonel, având carieră militară apreciată; modelele sociale - tinerii care provin din familii înstărite trebuie să se comporte „onorabil”, or, a te abstrage de la datoria militară ar fi dezonorant. Pe de altă parte, un rol însemnat îl are propaganda de război. Explicând cum a fost posibilă menținerea unei atitudini pro-război a societății chiar și în condițiile în care erau deja evidente consecințele nefaste, Ute Frevert evidențiază tiparele de mesaj care asigură succesul campaniilor de mobilizare a maselor. Lupta patriotică, sacrificiul individului pentru binele comun, depășirea tuturor neajunsurilor având ca țel victoria prezentată ca fiind o certitudine – aceste idei sunt promovate insistent în media, în discursul politic al vremii. Codul onoarei, puternic înrădăcinat în societatea începutului de secol al XX-lea, presupunea că individul trebuie să depună orice efort pentru a nu fi dezonorat sau pentru a nu-i lăsa pe cei apropiați să se simtă rușinați sau să fie marginalizați prin pierderea onoarei. Datoria bărbaților era să apere prestigiul întregii familii. Presiunea socială impunea acționarea în direcția unui așa-zis cavalerism înțeles ca obligație de „a proteja onoarea patriei și, odată cu aceasta, onoarea femeilor sale” (Frevert). Mihai Vardaru se înrolează și din convingere, dar și împins de teama de a nu se face de râs în cercurile în care se mișcă și, mai ales, împins de felul în care familia sa se raportează la imaginea militarului. Asemenea lui, Radu Comșa se simte rușinat când realizează că viitorul său socru, Vardaru, a intervenit pentru a crea un compromis între intenția lui Comșa de a îmbrăca uniforma pentru a-și împlini datoria și dorința de a-l proteja și de expunerea în luptă, și de dezaprobarea în societate. Tânărul avocat se simte manipulat când află că implicarea sa în război a fost aranjată, astfel încât să rămână în țară și să se ocupe de partea birocratică a armatei într-un serviciu din cadrul Ministerului de Război. Consideră că acest subterfugiu este umilitor: „Dispunea, așadar, de soarta lui, ca de a unui copil?” (Petrescu 80). Cu toate acestea, când se hotărăște să ceară plecarea sa pe front, nu va insista și nu se va grăbi să trimită documentul.

Știrile de pe front și spiritul de conservare ajung să înfrâneze idealismul care îl cheamă la luptă, însă rămâne puternică teama de oprobriul celor din jur, dacă s-ar eschiva de la misiunea generației lui. Chiar dacă reacțiile inițiale ale societății aflate în zorii confruntării mondiale au manifestat entuziasm și dorință de a intra în lupta care cuprindea tot mai multe fronturi, impactul emoțional creat de primul război modern a produs un puternic recul al acestor stări afective. Cu toate acestea, propaganda de război și amenințarea suveranității statale și a independenței naționale, precum și teama de a nu pierde și alte privilegii, așa cum era cazul pentru cetățenii imperiilor, au întreținut o atitudine generalizată care impunea participarea la război. Generația lui Comșa a trebuit să se confrunte cu această presiune socială, care cerea ca fiecare să își facă datoria în timpuri dificile, deși

instinctul și realitatea cruntă a războiului generau dileme personale și tentația de a respinge angrenarea într-o luptă cu șanse reduse de supraviețuire.

Emoții în confruntare

Amalgamul de emoții creat în diferite etape ale războiului creează un tablou al receptării, de către mase, a conștiinței de război. Intrarea în război a fost, așa cum am arătat, primită cu entuziasm, excepțiile fiind minore și ne semnificative pentru ansamblul emoțional. În ciuda faptului că se cunoșteau lipsurile cu care se confrunta armata română și se făcuseră eforturi pentru a recupera decalajul față de alte forțe militare europene (Otu 183), victoria facilă din 1913 împotriva Bulgariei, din timpul celui de-Al Doilea Război Balcanic a creat un fals sentiment de superioritate. Atitudinea trupelor românești care urmau să lupte în Cadrilater, atitudine manifestată înaintea decretării stării de război, era, din această cauză, una degajată. Un exemplu edificator este oferit de atitudinea unchiului Pol, care se îngrijește cu precădere să își organizeze un trai comod, asigurându-se că nu îi lipsesc confortul și delicatesele cu care era obișnuit. Această stare de spirit, extinsă la nivelul tuturor trupelor și preluată de populația civilă, dădea impresia că evenimentele armate ce stăteau să se declanșeze nu vor fi mult diferite de cele produse în urmă cu 3 ani. Această convingere era întărită și de o tradițională desconsiderare a vecinilor de la sud de Dunăre, în virtutea animozităților specifice create între două culturi învecinate, dar și din cauza escaladării conflictelor în zonă, care culminaseră cu anexarea Cadrilaterului de către România, ceea ce crease un curent de opinie revanșard în țara vecină.

Deși războiul se desfășoară în Europa de doi ani, soldații români sunt departe de a fi pregătiți pentru intrarea în luptă. Mai mult, ei sunt folosiți de către autorități ca mână de lucru pusă la dispoziție proprietarilor de pământ, în activitățile agricole. Cu o economie preponderent agrară, România trebuia să își poată susține în continuare efortul de război, de aceea apar și concesiile făcute în această direcție, unele fiind susceptibile a fi abuzive. În astfel de context, deputatul Vardaru ajunge să îi solicite rudei sale, colonelul, să îi sprijine cererea adresată ministerului, prin care să reușească să își strângă recolta de pe moșiile sale cu ajutorul soldaților. Grânele vor fi trimise către Germania, stat căruia este foarte probabil ca România să îi declare război în cel mai scurt timp sau față de care trebuia păstrată măcar aparența neutralității, mai ales de către un înalt demnitar precum deputatul Vardaru. Oripilată la primirea acestei informații, soția colonelului îi reproșează lui Alexandru cinismul și atitudinea mercantilă. Această scenă surprinde cel puțin două paliere ale conflictelor de idei specifice epocii. Pe de o parte, societatea este împărțită, în proporții inegale, dar cu reacții extrem de vocale de ambele tabere, între adepții intrării în război de partea Antantei și cei filogermani. Modelele culturale și sociale predominante în România

începutului de secol al XX-lea sunt cel francez și cel german, așadar este firească o asemenea poziționare. În plus, sorgintea familiei de Hohenzollern care se află la conducerea statului român le oferă filogermanilor argumente și orizont de așteptare în controversa creată, iar la începutul Marelui Război chiar existase, în cercul restrâns al regelui, discuția asumării prevederilor tratatului de alianță cu Dubla Monarhie, din 1883. Cealaltă tabără, mult mai numeroasă, este alimentată de o îndelungată și amplă campanie a Franței, care de la Războiul Crimeei din 1856 făcuse eforturi constante de a căpăta influență și aliați printre statele mai mici, dar cu potențial economic și cu tendință de a juca un rol semnificativ în lumea europeană, state printre care se număra și România (Kissinger 102-103). Dezvoltarea economică pe care o cunoștea România acelor vremuri era, pe de altă parte, un motiv ca aristocrația (cu precădere funciară) să caute păstrarea neutralității, avantajele financiare fiind date de puțința de a păstra afaceri deschise și cu o parte, și cu cealaltă. Într-un astfel de context, în care noțiunea de atitudine patriotică se eludează parțial, prin prisma indeciziei de la nivelul conducătorilor, acțiunea lui Alexandru Vardaru ar fi mai puțin condamnată, deși se află în opoziție cu trendul majoritar. Ceea ce surprinde la el este, însă, discrepanța dintre faptul că justifică „(...) un război pentru Ardeal. Pentru drepturi și dreptate românească!” (Petrescu 47) și continuarea afacerilor sale cu nemții.

Atitudinea lui evidențiază și o estompare a avântului pe care îl cunoscuse la început în rândul maselor ideea de angrenare a României în conflagrație. În perioada premergătoare lui august 1916, fuseseră fondate nu mai puțin de 3 ziare care abordau prin însuși titlul lor promovarea ideii de intervenție armată în Ardeal (Petcu), dar campania de presă nu făcuse decât să satureze populația cu mesaje similare, care creaseră obișnuință cu subiectul și redusese avântul inițial. Trecuseră deja doi ani de aprinse discuții, iar lipsa unei hotărâri luate în acest răstimp diminuase pornirile beligerante. Asemenea României, Spania, Danemarca sau Olanda aveau de câștigat de pe urma neutralității, cu precădere din punct de vedere economic. Scena cinei Vardarilor la un restaurant de la malul Mării Negre este elocventă pentru avantajele neutralității: inclusiv turismul devine înfloritor, cei care nu mai pot din cauza războiului să meargă pe plaje celebre ale Europei aleg să fie prezenți pe litoralul românesc, supraaglomerat din această cauză. Curtată atât de Antantă, cât și de Puterile Centrale, România își păstra opțiunile deschise datorită unui cumul de factori: lipsa dotărilor armatei, curente de opinie diferite cu privire la oportunitatea intrării în război, divergențe în legătură cu alegerea aliaților, în cazul declarării ca țară beligerantă. Pe de altă parte, exista temerea că ar putea împărtăși soarta Belgiei, a cărei neutralitate fusese violată de Germania pentru a avea acces către Franța. Exista, de asemenea, și modelul Italiei, care, deși își declarase neutralitatea inițial, hotărâse să declare război Austro-Ungariei ca urmare a disputelor teritoriale

istorice. Așadar, reacția României este creată similar, problema Ardealului fiind cea care animă masele și devine punct central al propagandei pro-război. Deși poate fi legitimată de dorința de a unifica teritoriile locuite de români, în fundal poate fi luat în considerare și un calcul pragmatic: Basarabia, oferită de Puterile Centrale în contrapartida susținerii în conflației, nu este la fel de bogată, precum este Transilvania. Desigur, nu poate fi redusă la o asemenea ecuație întreaga dezbatere legată de alegerea unei tabere, însă ezitățile, calculele și avantajele obținute dau sens și opțiunii lui Vardaru de a vinde și în anul 1916 producția de grâu către Germania, într-un tablou al României dinainte de război în care decizia de a-și alege aliații se lăsa așteptată, căci însăși ideea de participare la Marele Război nu se conturase definitiv. În ciuda tuturor eforturilor diplomatice, state precum România și Italia nu își asumaseră de la început rolul de aliat pentru că așteptau și garanții diplomatice cu privire la beneficiile pe care le-ar fi adus angrenarea în Marele Război, mai ales că din iarna lui 1914 erau evidente costurile uriașe pe care urmau să le suporte (Kissinger 189).

Emoții în confruntare sunt, în epocă, și cele de ordin naționalist, iar ciocnirea dintre civilizații produce reacții puternice. Aversiunea Laurei Vardaru față de nemți se datorează experienței de călătorie de „acum trei ani, la Würzburg...”, în care i-au repugnat gesturile publice de tandrețe ale bărbaților față de neveste, mândria cu care se afixau femeile însărcinate, vitrinele în care se aflau expuse mezelurile sau culorile vii ale vestimentației. Concluzia sa: „Dacă și aceasta se mai numește civilizație!” (Petrescu 46) dezvăluie animozitățile create de diferențele culturale. Această atitudine, larg răspândită în acele vremuri, este explicată de Stéphane Audoin-Rouzeau prin campania purtată de voci autorizate ale științei și ale culturii, care au alimentat cultura războiului prin războiul între culturi. Pentru francezi, pentru englezi, germanii ajung să fie văzuți ca rasă inferioară, capabilă de o violență specifică numai nației lor și care îi descalifică din rândul popoarelor civilizate (185-203). Paul Fussel notează opinii ale englezilor care desconsideră abilitatea de a lupta a germanilor, punând-o pe seama inferiorității acestora în jocuri precum cricketul sau fotbalul, pe care soldații englezi le stăpânesc foarte bine, ceea ce îi ajută în campaniile militare (27-28). În epocă, odată cu afirmarea identității naționale se manifestă pregnant, pe lângă discursul care justifică implicarea popoarelor în luptă, și campanii xenofobe vehemente. Referindu-se la rolul intelectualilor, al ziaristilor, al tuturor celor ce reprezentau voci avizate și ascultate, Stefan Zweig incriminează atitudinea acestora de a inflama spiritele, de a hrăni ura:

În Germania, în Franța, în Italia, în Rusia, în Belgia, în loc să combată războiul au adus cu toții fără să crâcnească servicii „propagandei de

război” și deci cauzei impregnării maselor cu nebunia și ura de care războiul are nevoie. (206-207)

Prin analiza discursului patriotic din perioada premergătoare intrării României în război, Mihai Chiper evidențiază cele două curente principale de atitudine, care aparțin unor tabere antagonizate mai ales prin propaganda vremii: „antantofili” și „germanofili” (182-183). Concluziile sale arată că o definiție a „trădătorului” este chiar și în contemporaneitate dificil de dat, avându-se în vedere faptul că, deși faptele istorice ulterioare par să îi îndreptățească pe primii, temerile manifestate de ceilalți (pregătirea dezastruoasă a războiului, amenințarea venită din partea Rusiei etc) s-au adevărat. Tensiunea acumulată în cei doi ani de păstrare a neutralității a creat chiar automatisme ale limbajului, schematizări convenționale în discuția cotidiană, justificări ale intervenției armate din prisma argumentelor științifice. Ampla dispută și varietatea opiniilor sunt enunțate de către Vardaru în mod concis, concluzia lui fiind că este necesar ca România să își stabilească propria agendă cu privire la rolul său în război:

Polemici între rusofili, germanofili, francofili, anglofili... Toți am uitat că datoria noastră dintâi e să fim și să rămânem românofili, români pur și simplu! (Petrescu 81)

Trebuie precizat faptul că întregul ansamblu al polemicilor a fost puternic stimulat din exteriorul țării. Date concludente evidențiază faptul că în perioada de neutralitate, România a fost ținta unor intense „acțiuni de propagandă și de spionaj desfășurate de ambele tabere beligerante”: atât Puterile Centrale, cât și Antanta au fost implicate activ în viața politică a țării noastre pentru a determina crearea unor curente de opinie favorabile fiecăreia, astfel încât să se forțeze luarea unei decizii de alăturare a României în tabăra lor. Sume importante au fost puse în joc, iar activitatea diplomatică a cunoscut o intensificare crescândă. Toate eforturile părților beligerante s-au canalizat către

înființarea unor structuri de propagandă pentru influențarea populației, cu precădere a elitei politice și intelectuale; mituirea oamenilor politici și a unor lideri de opinie; cumpărarea și/ sau subvenționarea de ziare; cumpărarea de articole în diferite organe de presă; acțiuni speculative în domeniul financiar etc. (Otu 155)

Sub influența ideilor emanate în cadrul unui asemenea război mediatic și politic, întrebare de doamna Vardaru ce părere are despre război, Virgil Probotă va reacționa prompt, răspunzând în linia teoriilor fabricate

propagandistic și inoculate în mod constant prin intermediul presei: conflagrația la care urmează și România să adere „face parte din principiile de conservare ale speciei”, „este pentru generația noastră o datorie...” (Petrescu 52-3). Așa ceva se și așteaptă să răspundă, în contextul dat, pentru că este convingerea impusă prin curentele de opinie care circulă. Cu toate acestea, așa cum îi va mărturisi în intimitate lui Comșa (surprins de schimbarea de atitudine a prietenului său, în interval de numai câteva ore), nu este un discurs în care să creadă, mai ales că urmează să ajungă pe front în foarte scurt timp: „Crezi tu că-mi arde de principii când știi că au să mă țină în bordeie, pe undeva, cine știe câtă vreme?” (Petrescu 63). Teoriile emise pot avea acoperire în convingeri atât timp cât nu devin contradictorii cu propriul interes. Virgil Probotă înțelege că este o potențială victimă a vremurilor, din momentul în care va fi încartiruit (ceea ce se va produce în scurt timp) și până la tot mai apropiata perspectivă a participării la lupte. De asemenea, este conștient că aplombul manifestat față de viitoare fapte eroice ale armatei române se află în contradicție cu dotarea precară a acesteia, cu decrepitudinea vieții de cazarmă, în spații improprie. Veștile de pe frontul vestic zugrăvesc o lume apocaliptică, diferită de imaginile idealizate promovate în țară de către partizanii angrenării României în război. Întreaga generație din care face parte, numită și *generația pierdută*, se va confrunta atât cu precara pregătire a armatei române, lipsită de dotările moderne și de organizare minuțioasă, cât și cu grozăviile războiului modern, a cărui imagine nu suportă nicio comparație cu idealizările mediatice sau cu experiențele anterioare, din războaiele balcanice, în care România avusese un rol decisiv, dar în care înfruntase adversari la fel de slab pregătiți.

Aplombul cu care se discută în toate cercurile despre încheștarea națiunilor este justificat de contextul mondial care configurase o *forma mentis* prin care războiul capătă sens și justificare. Pe de o parte, Europa se reconfigura din perspectiva națiunilor care își căpătaseră în ultimii ani independența și care își pretindeau dreptul de a fi o voce auzită de marile puteri. Pentru aceasta, trebuia să își dovedească meritele, iar acestea ar fi fost recunoscute ușor dacă erau remarcate prin eroism, prin superioritatea dovedită pe câmpul de luptă. Pe de altă parte, națiunile fuseseră construite pe principii care implicau tocmai diferențierea de alte popoare. Inevitabil, această diferențiere poartă în sine sâmburii animozităților, alimentează propaganda xenofobă și rasială. Ceea ce a culminat în Al Doilea Război Mondial ca politică de stat a Germaniei naziste și a condus la Holocaust își are originile în teoriile darwinismului social dinaintea Primului Război Mondial. Teoria evoluției speciilor, enunțată de Charles Robert Darwin în studiile sale publicate după a doua jumătate a secolului al XIX-lea a cunoscut interpretări greșite și explicații simplificate. Concomitent, teoria a cunoscut o translatare forțată, din zona cercetării specifice biologiei în cea a analizei

sociale și, ulterior, a fost preluată în discursul politic. În studiul său despre influența darwinismului social asupra Marelui Război, Kathi Badertscher nuanțează parcursul teoriei către ceea ce a constituit pretext în justificarea politică a demarării conflictului armat. Astfel, voci puternice în spațiul cultural al Germaniei antebelice, precum cea a omului de știință Ernst Heinrich Philipp August Haeckel sau cea a antropologului Otto Georg Ammon, proiectează în spațiul public ideea de necesitate a declanșării războiului pentru a se dovedi superioritatea rasială, dar și națională (Badertscher). Asemenea justificări intelectuale reverberează și în tot spațiul cultural european, găsimu-și adepți tot mai mulți.

Asumarea superiorității, animozitatea sau desconsiderarea se manifestă nu numai față de inamic, ci și între militarii care se situează de aceeași parte a baricadei. Disimulată sub masca bunăvoinței, atitudinea ofensatoare este des întâlnită mai ales pentru că Marele Război este un război între națiuni. Marile imperii își doresc să își păstreze sau să își extindă influența și puterea asupra popoarelor care și-au clamat unitatea națională în ultimul secol; manifestarea politicii lor se reflectă și în atitudinea soldaților care luptă animați și de intenția pentru a-și afirma superioritatea pe câmpul de luptă. De aceea, în timpul războiului, vizitarea trupei din care face parte și Radu Comșa de către înalți oficiali, printre care un ofițer francez și unul rus este un eveniment ce poartă premisa manifestării animozității. Francezul evidențiază bravura soldaților români, dar este percepută de aceștia ca o manifestare a îngâmfwării, fiindcă distribuirea *brevetelor de bravură* de către oficialități este însoțită de comentariul: „*Soldatul român e brav. Luptă la baionetă ca senegalezii!*”, ceea ce îi ofensează pe români. Complexul de inferioritate față de națiunile puternice este augmentat și de faptul că nu cunosc realitatea frontului vestic, în care trupele provenite din coloniile africane se distinseseră în luptă. În egală măsură, francezul și-a exprimat admirația pentru dârzenia ostașilor români, dar compararea utilizată indică și condescendența față de soldații unei armate aliate, dar trebuie să o coordoneze, care a intrat târziu în război, deci nu are nici experiența, nici forța combativă a celor care s-au situat în fruntea ostilităților. Pe soldații acestei armate tratate cu îngăduință se simte dator și obligat să îi încurajeze și să îndrume, dar îi așază alături de trupele considerate de el inferioare prin barbaria atitudinii în luptă.

Granițele universului belic sunt, în anii 1914-1918, într-o continuă redefinire. Într-o societate a României începutului de secol al XIX-lea condusă după interesele marilor latifundiari, ale căror averi dictează până și politicile de stat, diferențele sociale se resimt tot mai acut și generează animozități în rândul intelectualilor racordați la ideile naționalismului, ale socialismului. O masă critică de revoltați împotriva unui sistem anacronic începe să capete contur. Cu precădere se simt marginalizați de bogății vremii,

iar războiul este văzut ca o posibilitate de a reconfigura societatea. Atitudinea Vardarilor la apariția lui Probotă, care îl însoțește pe Radu Comșa către masa lor este elocventă pentru felul în care „indivizii de la periferia umanității, care nu prezintă niciun interes” (Petrescu 50) sunt tratați cu superioritate și cel mult cu condescendență. Însuși Comșa, viitorul ginere al deputatului, simte că este acceptat în familie numai dacă reușește să se facă util și dacă va păstra viu interesul fetei acestuia pentru el. De aceea, trebuie să își ignore pornirile sentimentale, atât față de Maria (fată săracă, deci o amenințare pentru viitorul său), cât și față de Zoe Vesbianu, amanta sa care ajunsese să se implice afectiv mult prea mult. În aceeași linie se înscrie și personajul controversat Dan Șcheianu, prieten cu Probotă și cu Comșa. Discursul său impresionant pentru cei din jur este cel mai probabil preluat din manifestele futurismului, mișcare care își propune revoluționarea culturală, care își asumă implicarea în război cu scopul declarat de a se dezbrăta de tradiții și pentru a reconfigura modelele umanității. Sursa de inspirație poate fi identificată prin felul în care Șcheianu ajunge să ia în derâdere imaginea feerică a astrului nocturn răsărit din apele mării; într-unul dintre manifestele futurismului, *Să ucidem Clarul de Lună!* (Marinetti 78-85), este ovaționată forța electricității, care aprinde becuri ce alungă lumina ademenitoare, dar desuetă a Lunii. Preluat aproape prin calchiere din *Manifestul futurismului* (Marinetti 75-8) este și elogiul adus progresului omenirii prin tehnologie și prin depășirea granițelor tradiției:

(...) Și războiul! O escadrilă de hidroavioane a bombardat un port. Au înaintat englezii o sută de metri. Au luptat tancuri. S-au născocit gazuri. Fapte diverse, știri, litere negre... Și ce viață grandioasă înseamnă toate, dacă știi să vezi și să asculți glasul planetei! Vapoare se depărtează din porturi; se văd agitându-se batiste albe... Expresse străbat lanuri; țâșnesc din tuneluri, se reped peste viaducte. Și tic-tacul mașinii de scris! Și undele nevăzute ale telegrafiei fără fir, căutând stațiile și înfășurând globul! Vezi traiectoriile farurilor și șantiere cu cinci mii de lucrători; ghișeele băncilor, aeroplanul rotindu-se miraculos; dedesubtul nostru un oraș necunoscut și fantastic, care se deșteaptă acum: Sydney, Melbourne... (Petrescu 67)

Asemenea României, Italia adoptase inițial neutralitatea, dar mână de interesul de a-și întregi teritoriul cu provinciile istorice ocupate de austro-ungari, precum și de teama că va pierde oportunitatea de a se așeza la masa învingătorilor, va declara război în primăvara anului 1915. Un rol însemnat îl avusese încă din 1914 și atitudinea intervenționistă a futuriștilor. Tragedia generației futurismului italian a avut ecouri puternice în epocă: mai mulți lideri proeminenți ai mișcării, care se oferiseră voluntari, sunt uciși pe

câmpul de luptă. Alții, printre care și Marinetti, vor supraviețui și vor avea activitate intensă în propaganda de război. Spre deosebire de aceștia, cei asemenea lui Dan Șcheianu rămân marginali în peisajul cultural românesc, neînregistrându-se o influență semnificativă a opiniilor de sorginte futuristă în animarea maselor și în producerea unei reacții puternic intervenționiste. Este relevantă, totuși, preluarea pasajelor de discurs futurist în interstițiile romanului lui Cezar Petrescu pentru zugrăvirea stărilor de spirit care traversau momentele dinaintea proclamării stării de război. România și Italia împărtășesc temerea că, odată cu prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, coagularea statelor cu populație slavă va crea o tot mai puternică forță în zonă și va conduce la izolarea și amenințarea acestor două state situate geografic în proximitate (Bjelajac). De aceea, împărtășesc și un țel comun: implicarea lor trebuie să ducă la înfrângerea Imperiului Habsburgic și la recuperarea teritoriilor pe care le clamează și care sunt sub dominația austro-ungară, dar trebuie să țină cont și de pericolul ca statele slave să capete un rol definitoriu în zonă.

Titlurile ziarelor așază invariabil pe prima pagină știri, opinii și reacții cu privire la conflagrația care a cuprins lumea modernă, dar care încă nu a atins și spațiul românesc. Revenirea cu obstinație la problema războiului în presa vremii creează ca efect obișnuirea populației cu noutățile transmise, banalizarea „senzaționalului”:

Aceeași poveste! Nimic nu se mai petrece nou.

Războiul era acum ceva familiar și statornic, ca îndeletnicirea cea mai firească a noroadelor. (Petrescu 73)

Consecvența cu care se reiau, de diferitele grupuri de opinie, ideile promovate în spațiul public contribuie, la cimentarea pozițiilor aflate în contradicție, dar și la trecerea în registrul comun a argumentelor folosite repetitiv. Un exemplu îl reprezintă cotidianul *Adevărul*, unul dintre cele mai vehemente în promovarea intervenției armate de partea Antantei (ceea ce i-a și atras sancțiuni din partea comandamentului german care a preluat conducerea Bucureștiului ocupat în 1916, fiindu-i rechiziționate clădirile și tipografia). Insistența evidentă este un indicator, în egală măsură, și pentru efectul de aplatizare a mesajului. Dacă prozei lui Cezar Petrescu i se reproșează, de către unii exegeți, lipsa de aprofundare a tumultului emoțional, digresiunile ample, prolixitatea, abuzul de manifestat în presa vremii față de subiectele oferite de conflagrația mondială ar putea justifica, într-o anumită măsură, aceste minusuri. Faptul că știrile despre război și interpretările gazetărești umplu paginile ziarelor creează saturare, conduce către o stare de detașare emoțională, diminuează impactul veștilor în sine, inoculând mai degrabă blazare produsă de acomodarea cu senzaționalul. Poate de aceea nici

nu pot căpăta adâncime personajele din *Întunecare*: scindate de necesitatea acomodării emoționale cu grozăviile vremurilor pe care le trăiesc și de aflul obstatat al informației primite pe toate canalele de comunicare, indivizii aleg să se protejeze afectiv, detașându-se prin adoptarea discursului banal, prin gesturi comune.

Schimbul de replici dintre Comșa și germanul Carol Meyer, venit să cumpere grânele lui Alexandru Vardaru, dezvăluie natura profundă a justificărilor date implicării în război, de cei care se consideră patrioți ai nației căreia îi aparțin. În același timp, este reflectată și concepția colectivă despre propriul popor sau despre cele cu care se află în contact, tușele groase ale comparației căpătând tente caricaturale. Meyer ironizează lipsa de concizie pe care le-a atribuit românilor, pornind de la indecizia manifestată în politică. Ceasurile care nu se potrivesc sunt, pentru el, o dovadă a inconsecvenței și a incapacității românilor de a colabora pentru binele colectiv, așa cum se întâmplă în societatea germană: „De aceea au alergat din America de Sud, din Asia Mică, din Balcani, de oriunde se află un german în stare să lupte” (Petrescu 75). Din punctul său de vedere, intrarea României în război ar fi o catastrofă, deoarece nu este pregătită nici psihologic, nici logistic pentru conflagrația modernă. Rând pe rând, demontează contraargumentele lui Comșa, sădindu-i în suflet ezitarea. Ziarele care promovează ideea de aliere cu Antanta și care îi prezintă pe germani ca „popor de antropofagi” își preiau discursul din „tema franceză”: războiul franco-prusac din 1870-1871, în care Franța a fost învinsă și obligată să renunțe la provinciile Alsacia și Lorena a condus la o furibundă campanie de denigrare a vecinilor dușmani. În principal, le reproșează „barbarismul”, lipsa umanității, a cavalerismului. Așa cum observă Ute Frevert, discursul care pune în antiteză cavalerismul și barbaria este specific epocii, dar implică perspective diferite. Germanii, care de-a lungul războiului nu au avut teritorii ocupate, și-au orientat propaganda de justificare a agresiunii armate prin obligația de a civiliza popoarele mai puțin avansate, prin datoria de a reabilita onoarea pătată de politica Serbiei sau chiar prin nevoia de a-și impune voința acolo unde lipsește capacitatea de înțelegere a binelui pe care îl aduce administrația germană (așa cum s-a justificat, de exemplu, invadarea Belgiei, care a ales alianța cu Franța) (6-10).

De cealaltă parte, propaganda Franței, a Marii Britanii și chiar și cea a Statelor Unite ale Americii prezintă o armată germană sadică, soldați care violează tinere și mame, comandanți care ordonă să fie pângărite locurile sfinte, precum cimitirele sau catedralele. Din această perspectivă, onoarea trebuie apărată prin protejarea celor agresați (care pot fi și popoare întregi, umilite de invadatori), prin salvarea de la maculare a virtuților. Rusia reclamă, de asemenea, lipsa de cavalerism a nemților care comit atrocități asupra națiilor creștin-ortodoxe, așa cum este Serbia. Astfel, discuția dintre

Comșa și Meyer devine relevantă pentru discursul politic al războiului, fiecare dintre ei poziționându-se acuzator prin filtrul ideilor care i-au fost inoculate doctrinar. Tema Ardealului, căreia îi este tributar Radu Comșa, este în mod evident circumscrisă celei promovate sistematic de Franța sau de Rusia (în pledoariile pentru cazul Belgiei sau al Serbiei), dar într-o oarecare măsură și ideii germane de recuperare a unor teritorii care se cuvin de drept. Ardealul trebuie scos din jugul austro-ungar, românii transilvăneni trebuie recuperați de patria-mamă: discursul politic românesc este unul adaptat după ideile care circulă intens în spațiul european și se pliază pe ambele curente de opinii care animă dezbaterile pro-Antantă sau de partea Puterilor Centrale, justificând în ambele situații necesitatea intrării în război. Reacția cumpărătorului de grâne constituie un alt exemplu de influență a propagandei:

— Ce știe badea Ion de Ardeal? Aceste sunt discuții de oraș, articole de gazetă. Discursuri și întruniri... (...) Iar badea Ion gândește că n-are porumb și blestemă concentrarea, care-i smulge flăcăii de la seceră... Pentru Germania, însă, războiul e o chestie de viață și de moarte. (Petrescu 75)

Meyer este convins și încearcă să îl convingă și pe partenerul său de afaceri că o națiune inferioară celei germane nu poate fi animată de idealuri înalte, un popor „brav”, dar nu „tenace” nu are posibilitatea să se manifeste eroic, pentru că îi lipsește capacitatea de a-și asuma un destin istoric. Rănit în luptele de la Yser, consideră că și-a dovedit astfel calitățile pe câmpul de luptă și de aceea este în măsură să dea verdicte în privința sorții Războiului Națiunilor. Din punctul său de vedere, Germania va fi cu certitudine câștigătoare, căci „gravitatea” sa, înțeleasă ca predestinare, ca disciplină a gândirii și ca respingere a ceea ce este impur, lipsit de autentică valoare îi dă sorți de izbândă în fața celor slabi, nepregătiți sau frivoli – cu alte cuvinte, inferiori nemților.

În epocă, astfel de opinii erau larg răspândite, susținute de teoria conform căreia războiul este o necesitate pentru evoluția umanității, teorie care se regăsește la un moment dat și în discursul lui Probotă. Este prezentă și în argumentarea lui Mihai Vardaru, înainte ca fiecare dintre ei să cunoască lumea frontului. Pentru mezinul familiei Vardaru, războiul este văzut ca o definiție a însăși vieții, iar uciderea celui aflat în tranșeele opuse este un act justificat, „o funcție biologică necesară”. Asemenea idei sunt preluate dintr-o amplă pledoarie în favoarea războiului, vehiculată intens în epocă, pledoarie care interpretează din perspectivă socială teoriile evoluționiste ale lui Darwin și Spencer. Așa cum remarcă Margaret MacMillan, în perioada premergătoare Marelui Război nu puține sunt vocile care afirmă că războiul

este o necesitate pentru evoluția umanității și pentru revoluționarea sistemelor sociale (243-6). Nu numai militarii sunt cei care văd confruntarea armată ca justificare a progresului. Artiști precum Otto Dix și Max Beckmann se înrolează ca voluntari, convinși de importanța rolului lor în conflict. Chiar și Stefan Zweig, cunoscut pentru atitudinea sa împotriva războiului, admite faptul că „în această primă ridicare a maselor era ceva grandios, acaparator și chiar seducător, căruia cu greu i te puteai sustrage.” (197). Celebri sunt futuriștii italieni, care prin *Manifestul* lor proclamă: „7. Nu mai există frumusețe decât în luptă” și „9. (...) războiul – unica igienă a lumii (...)” (Marinetti 75). Asemenea idei publicate în 1909 capătă adepți și în țara noastră, fiind promovate în presa vremii, prin preluarea în publicațiile *Democrația* și *Ramuri* din Craiova, în *Biblioteca modernă* de la București, în *Țara noastră*, apărută la Sibiu și condusă de Octavian Goga (Gulea, „Războiul, unica igienă a lumii”). Accentele naționaliste și xenofobe din anumite reviste ale începutului de secol al XX-lea exaltă ideea că războiul conferă acces către căpătarea identității naționale, către întregirea nației sau către modernizarea României. Nu întâmplător, în 1910 este fondat Partidul Naționalist-Democrat de către Nicolae Iorga și A.C. Cuza; în 1912, se înființează Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu, care este promovat pentru educația de tip naționalist. Curentul emoțional premergător debutului Marelui Război și declarării de către România a războiului împotriva austro-ungarilor evidențiază entuziasmul, dar și infatuarea manifestată prin convingerea că trupele noastre neîndoios vor triumfa într-un potențial conflict armat.

Concluzii

Despre Marele Război s-a scris foarte mult. Poate mult prea mult, avându-se în vedere că numeroasele interpretări ale momentului istoric nu au cum să ajungă la un consens, tocmai pentru că importanța evenimentului în modernitate și în contemporaneitate a căpătat și mai mare anvergură odată cu declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Iar impactul produs în cultura secolului al XX-lea a demonstrat că reverberațiile sale au ramificații complexe. Marele Război a schimbat destine colective, mentalități, civilizații, a transformat societatea ca punct de cotitură al Istoriei. De aceea, tabloul afectiv care a provocat aceste transformări necesită surse și resurse suplimentare pentru a deoala resorturile intime ale contextului politic și social. Din punctul nostru de vedere, o sursă importantă o reprezintă romane precum *Întunecare*, de Cezar Petrescu, deoarece dezvoltă intercomunicarea subiectivă necesară reconstruirii epocii, poartă în sine experiențele personale și colective ale unei generații care trebuie cât mai bine înțeleasă pentru a se înțelege devenirile istorice.

Works Cited

- Audoin-Rouzeau, Stéphane. *Războiul Redescoperit: 1914-1918*. Trans. Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță. București: Corint Books, 2014.
- Badertscher, Kathi. “Social Darwinism.” *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. 9 Nov. 2020.
- Bjelajac, Mile. “War Aims and War Aims Discussions (South East Europe).” *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. 22 Mar. 2016.
- Chiper, Mihai. *Pe Câmpul de Onoare*. Humanitas, 2017.
- Frevert, Ute. “Wartime Emotions: Honour, Shame, and the Ecstasy of Sacrifice.” *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. 8 Oct. 2014.
- Fulbrook, Mary, Ulinka Rublack. “In Relation: The ‘Social Self’ and Ego-Documents.” *German History* 28 (2010): 263–272.
- Fussel, Paul. *The Great War and modern memory*. 3rd ed. New York: Oxford University Press, 2013.
- Gulea, Dan. “Războiul, Unica Igienă a Lumii.” *Apostrof* 29 (2018).
- Kissinger, Henry. *Diplomația*. Trans. Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu. București: BIC ALL, 2003.
- MacMillan, Margaret. *The War that Ended Peace: the Road to 1914*. New York: Random House, 2013.
- Marinetti, Filippo Tommaso. *Manifestele Futurismului*. Trans. Emilia David Drogoreanu. București: Art, 2009.
- Meyer, Jessica. “Between Acceptance and Refusal - Soldiers' Attitudes Towards War (Great Britain and Ireland).” *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. 28 May 2019.
- Otu, Petre. *România în Primul Război Mondial*. București: Litera, 2019.
- Petcu, Marian. „Presa «Anilor de Foc»: Secvențe din Jurnalismul Primului Război Mondial/the Media during the ‘Years of Fire’.” *Hiperboreea* 1, (2014): 167–181.
- Petrescu, Cezar. *Întunecare*. 2 vols. București: Litera Internațional, 2010.
- Tinning, Morten, Christina Lubinski. “Ego-Documents in Management and Organizational History.” *Management & Organizational History* 17 (2022): 166–188.
- Zweig, Stefan. *Lumea de Ieri: Amintirile unui European*. Trans. Ion Nastasia. București: Humanitas, 2021.